

Robert Klimek

W poszukiwaniu zamku Georgenburg (1259)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4 (274), 669-678

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robert Klimek

W POSZUKIWANIU ZAMKU GEORGENBURG (1259) _____

W literaturze przedmiotu obecnie przyjmuje się powszechnie, że zamek Georgenburg, który mistrz Inflant Burchard z Hornhausen miał wybudować w 1259 r., znajdował się w miejscowości Jurbork (lit. Jurbarkas) nad Niemnem. Jego lokalizacja w tym miejscu i czasie wydaje się jednak niemożliwa i to z kilku przyczyn. Po pierwsze, Krzyżacy nie opanowali wówczas jeszcze Sudowii, Nadrowii i Skalowii. Po drugie, Jurbork położony jest około 120 km od Zalewu Kurońskiego. Po trzecie, obszar dolnego Niemna zamieszkiwało w tym czasie plemię pruskich Skalowów, które Zakon podbił dopiero w latach siedemdziesiątych XIII w. W tej sytuacji w 1259 r. nie było możliwości organizacyjnych, aby została tam wybudowana warownia krzyżacka. Dotarcie do niej drogą wodną przez obszar wrogiej Skalowii byłoby niezwykle utrudnione. Ponadto miejsce, gdzie obecnie znajduje się Jurbork, od południowego zachodu i południa było ograniczone niezdobytymi jeszcze obszarami Nadrowii i Sudowii. W tym czasie najdalej na wschód położonymi zamkami krzyżackimi były: Tapiawa, Gierdawy¹, Reszel i Wiesenburg², natomiast Zakon Kawalerów Mieczowych w 1252 r. wybudował Memel (Kłajpedę)³, który był najbardziej wysuniętym punktem na południowym zachodzie Kurlandii. Zamek Georgenburg, gdyby istniał na obszarze dzisiejszego Jurborka, byłby bardzo oddalony od zaplecza gospodarczego Zakonu, a w wypadku działań zbrojnych osamotniony, w związku z czym stałby się

¹ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, wyd. J. Wenta i S. Wyszomirski, Kraków 2007, s. 127.

² Ibidem, s. 67. Kronikarz podaje, że zamki: Bartoszyce, Lidzbark, Krzyżbork, Reszel, Wiesenburg powstały w 1241 r. Jest to błędne przeświadczenie, gdyż walki toczyły się wówczas z dala od obszaru, na którym wybudowano warownie. Prawdopodobnie podbój tych ziem nastąpił w latach 1251–1252, gdy kolejnych najazdów dokonali: margrabia brandenburski Otto III, biskup Merseburga Henryk I i hrabia von Schwarzburg. Przymuszczalnie zakładanie powyższych warowni miało miejsce po 1252 r. Pierwsza wiarygodna wzmianka źródłowa o zamku w Reszlu (*castrum Resl*) pochodzi z 1254 r. – *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky u. J. M. Saage, Bd. 1, Mainz–Leipzig 1860, s. 63; por. też J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. II, 1, Malbork 2001, s. 96 oraz R. Klimek, *Grodziska nad Gubrem. W poszukiwaniu Wallewony, Kętrzyn 2011*, s. 11; idem, *Gdzie były położone zamki Wiesenburg (Wallewona) i Weistotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji*, Masovia, t. 14 (w druku).

³ Ibidem, s. 269.

łatwym łupem dla nieprzyjaciela. Dlatego należy się zastanowić, czy mistrz Inflancki byłby skłonny zakładać warownię w miejscu otoczonym przez wrogie terytoria, z którego w wypadku długotrwałego oblężenia praktycznie niemożliwy byłby odwrót. W 1289 r., kilkanaście lat po zdobyciu Skalowii, Krzyżacy założyli zamek w Ragnecie⁴, która jest położona około 60 km od Jurborka, w dolnym odcinku Niemna. Od czasu jego wybudowania Zakon rozpoczął intensywne najazdy na terytoria żmudzkie. W tym samym roku nad dolnym Niemnem wzniesiono „zamek Skalowów” (*Scalowitarum castrum*)⁵, będący wsparciem dla Ragnety. Analiza powyższych danych każe wątpić w to, aby bracia zakonnicy trzydzieści lat wcześniej założyli twierdzę w Jurborku. Wobec tego trzeba odpowiedzieć na pytanie: w jakim miejscu owa twierdza mogła stać?

Poszukiwania lokalizacji zamku należy rozpocząć od analizy dokumentów źródłowych spisanych w XIV w. Wiele uwagi poświęca tej warowni wierszowana liwońska kronika rymowana (*Livländische reimchronik*), gdzie występuje ona pod nazwą *burc Karschowen*. Z jej treści wynika, że wybudowaniem zamku bardzo zaniepokoił się Litwini. Założyli w jej pobliżu swoją warownię, z której nękali rycerzy zakonnych. Próby zdobycia warowni, chociaż bardzo uciążliwe dla obrońców, były jednak bezskuteczne. Wówczas mistrz inflancki udał się do Prus z prośbą o pomoc w walce. Przybyłe posiłki dotarły do Memla, a następnie wzdłuż brzegu morskiego (*des meres strande*) podążyły do zamku *Karschowen*. Później doszło do bitwy nad rzeką Durbe, która zakończyła się klęską wojsk zakonnych. W wyniku poniesionej porażki obrońcy osamotnionej twierdzy *Karschowen* opuścili ją, udając się do Memla⁶. Kolejna wzmianka o warowni pochodzi z kroniki Hermana z Wartberga. Wynika z niej, że w 1257 r. mistrzem inflanckim został Burchard z Hornhausen, który najpierw wybudował zamek Dobele, a następnie Karsowe (*1257 fuit in Livonia magister frater Borchardus de Hornhusen. Iste construxit primo castrum in Dobelen et castrum Karsowe*)⁷. Również i w tym wypadku *castrum Karsowe* jednoznacznie możemy

⁴ Ibidem, s. 193 i 196. Dusburg jest niekonsekwentny w przypadku określenia czasu powstania Ragnety. Najpierw podaje, że jej budowa trwała w 1286 r., aby później podać informację, że brat Meneko przybył wznieść zamek w dniu św. Jerzego Męczennika (23 IV 1289 r.).

⁵ Ibidem, s. 197. Wydawcy kroniki, opierając się na ustaleniach H. i G. Mortensenów (*Die Besiedlung der nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Bd. 1–2, Leipzig 1937–1938) nieprecyzyjnie wskazali lokalizację jako Schalauerburg (Zamek Skalowów). Założenie obronne zostało wzniesione w Tylży (obecnie Sowietsk), patrz: C. Hennenberger, *Erklärung der grosser Preussischen Landtaffel*, Königsberg 1595, s. 335 oraz H. Crome, *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreussens, Prussia*, 1940, Bd. 34, s. 132.

⁶ *Livländische Reimchronik*, w: *Scriptores rerum Livonicarum*, Bd. 1, Riga–Leipzig 1853, ss. 616–621.

⁷ *Hermanii de Wartberge Chronicon Livoniae*, w: *Scriptores rerum Prussicarum* (dalej: SRP), hrsg. v. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 40.

wiązać z Georgenburgiem. Z zapisu kroniki Hermana z Wartberga można wysnuć wnioski, że *castrum Karsowe*, podobnie jak Dobeles, leżał na obszarze Kurlandii. Najbardziej rozpowszechniona informacja źródłowa, na którą zazwyczaj powołują się historycy, pochodzi z Kroniki Piotra Dusburga. Jest w niej napisane, że w czasie, gdy mistrzem w Inflantach był Burchard z Hornhausen, wzniesiono w 1259 r., przy równym współudziale zakonu krzyżackiego i kawalerów mieczowych, zamek na ziemi Karsowii, na wzgórzu Świętego Jerzego. Po wybudowaniu warowni pozostawiono tam dla obrony wielu rycerzy – *Hoc tempore fuit in paribus Liuoniae magister frater Burgardus de Hornhusen, qui assumptus de terra Prussiae datus fuit fratribus Liuoniae in magistrum. Hic quia notitiam plenam habuit utriusque terrae et tanquam homo affabilis in omnium oculis fuerat gratosus, ordinavit, quod sub aequalibus expensis et laboribus fratrum de Liuonia et Prussia aedificato anno Domini 1259 castrum in terra Carsovie in monte sancti Georgii, quod tunc summe fuit necessarium ad incrementum fidei Christianae. Quo aedificato relictis fuerunt ibi viri legales experti in armis fratres et armigeri de Prussia et Liuonia pro custodia dicti castris*. W Kronice Dusburga mamy także kolejną wzmiankę o zamku. W 1260 r. bracia zakonni z Inflant i Prus połączyli swoje siły, aby dostarczyć żywność do zamku Georgenburg (*castro sancti Georgii*). Kiedy zbliżali się już do niego, przybył poseł, który przekazał wiadomość, że 4 tys. Litwinów zniszczyło pewną część ziemi kurońskiej. Wówczas, 13 sierpnia 1260 r., doszło do bitwy w pobliżu rzeki Durbe (*in terra Curoniensi in campo iuxta fluvium Durbin*), w której klęskę poniosły wojska zakonne. Poległ mistrz Inflant Burchard z Hornhausen, marszałek pruski Henryk Botel, a wraz z nimi 150 braci⁸.

Powyższy opis pozostaje w sprzeczności z pierwszą informacją, która wskazywała na lokalizację zamku w południowej części Żmudzi, na obszarze Karsowii. Wynika z niego, że twierdza była położona w niedalekiej odległości od rzeki Durbe, która płynie w południowo-zachodniej części Kurlandii. Opis ten jest także zgodny z przekazem zawartym w *Livländische Reimchronik*. O Georgensburgu wspominał także Mikołaj Jeroschin, który za Dusburgiem wskazywał na jego lokalizację na terenie Karsowii – *alda zu Karsowin uf sente Georginsberge*⁹. Z powyższych średniowiecznych informacji źródłowych można wnioskować, że zamek został wybudowany przez mistrza Inflant, musiał być więc położony na obszarze podlegającym jego jurysdykcji. Według mojej oceny, bardziej wiarygodne są źródła spisane przez kronikarzy inflanckich. Zapis Dusburga – *in terra Carsovie in monte sancti Georgii* – najprawdopodobniej powstał w wyniku pomyłki pisarskiej i przekształceniu nazwy zamku *Karschowen*, znajdującego się

⁸ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, ss. 109–110.

⁹ *Di Kronike von Pruzinland des Nikolaus v. Jeroschin*, SRP, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 424.

na wzgórzu Świętego Jerzego, w zamek Georgenburg, położony na terenie ziemi Karsowii. W czasie, gdy Dusburg pisał kronikę, ziemia ta była frontem walk Zakonu ze Żmudzinami, stąd przypuszczalnie nazwa nieistniejącego już zamku z Kurlandii skojarzyła mu się z tym obszarem.

Poddając analizie źródła wczesnonowożytnie, można zauważyć, że w zasadzie jednogłośnie wskazywały one na lokalizację warowni na terenie Kurlandii. Kronikarz Marcin Murinius pisał, że zamek Karszowin ze wzgórza Świętego Jerzego znajdował się właśnie tam¹⁰. Lukas David wskazał położenie obiektu w okręgu Karsau (*ins Carsauische auf S. Jorgenberg*)¹¹, który nie jest zidentyfikowany. Z dalszej części tekstu wynika, że warownia leżała na obszarze Kurlandii. Podobnie lokalizowali ją Simon Grunau (*in Curlandt bey Sanct Jorgenberge*)¹² i Christopher Hartknoch (*Carssau in Curland*)¹³. Także Kronikarz Maciej Strykowski wskazywał, że Georgenburg znajdował się w Kurlandii¹⁴, chociaż podczas pisania swojej pracy pełnił posługę plebana w Jurborku! Nieco więcej uwagi kwestii lokalizacji zamku, niż wyżej wymienieni, poświęcił w swej historii Prus Johannes Voigt¹⁵. Jego zdaniem Georgenburg położony był w okręgu Karsau, nieopodal rzeki Aa (Musza), opływającej od wchodu Semigalię. Mistrz inflancki usytuował go w tym miejscu, aby, wykorzystując rzekę, chronić drogę do Zatoki Ryskiej. Zamek miał ponadto zapewniać bezpieczne połączenie między Prusami i Inflantami. Koszty jego budowy wspólnie ponieśli rycerze zakonni obu krajów. Według Voigta, Georgenburg znajdował się w pobliżu rzeki Aa, na wschód od zamku Doblen¹⁶. Dokładna jego lokalizacja nie była jednak znana, gdyż wkrótce po wybudowaniu pozostał zburzony.

Pierwszym historykiem, który wskazał, że Georgenburg znajdował się nad Niemnem, był Max Toeppen. Uczynił to bez dogłębnej analizy, stwierdzając, że zamek leżał w Karsowii, której obszar na wschodzie rozciągał się po rzekę Dubisę¹⁷. Niestety, błąd Toeppena bezkrytycznie powielano w literaturze przedmiotu, co

¹⁰ M. Murinius, *Kronika mistrzów pruskich*, oprac. Z. Nowak, Olsztyn 1989, s. 82.

¹¹ L. David, *Preussische Chronik*, Bd. 4, Königsberg 1813, s. 29.

¹² S. Grunau, *Preussische Chronik*, Bd. 1, Leipzig 1876, s. 511. Grunau w pierwszym rozdziale kroniki twierdził Jorgensburgk z 1259 r. umieszcza na obszarze Barcji, która jego zdaniem graniczyła z Litwą i Mazowszem. Według wydawców kroniki, lokalizacja mogła dotyczyć innego zamku krzyżackiego Georgenburg – wybudowanego w 1351 r. nad rzeką Inster, na północ od Insterburga. Ten jednak znajdował się w Nadrowii, a nie w Barcji – ibidem, s. 38.

¹³ C. Hartknoch, *Alt- und neues Preussen, oder preussischer Historien*. Zwei Theile, Frankfurt–Leipzig 1684, s. 288.

¹⁴ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa 1846, s. 260.

¹⁵ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Bd. 3, Königsberg 1828, ss. 157–158.

¹⁶ Zamek wybudowany w Semigalii. Obecne Dobeles w południowej Łotwie.

¹⁷ M. Toeppen, *Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 39.

ma miejsce do dzisiaj¹⁸. W świetle powyższego konieczne jest omówienie położenia tej ziemi na podstawie dokumentów źródłowych.

Karsowia (*Karsowe*) jako ziemia po raz pierwszy została wymieniona w dokumencie donacyjnym Mendoga z 1253 r.¹⁹ Spośród siedmiu okręgów żmudzkich cztery zostały nadane Zakonowi w połowie, zaś trzy w całości. W 1289 r. potwierdzony został podział ziem między mistrzów zakonu krzyżackiego i inflanckiego i wymienione: Skalowia – *Schalwen*, Karsowia – *Karsowe*, Twery – *Twerkiten*²⁰. Na podstawie tego zapisu Henryk Łowmiański przyjmuje, że wypełniała ona lukę między Skalowią i Twerami, a na zachodzie stykała się z posiadłościami zakonu inflanckiego – ziemią Pilsaten, gdzie znajdował się Memel²¹. Na początku XIV w. Karsowia kilkakrotnie najeżdżana była przez zakon krzyżacki, co zostało przedstawione na kartach kroniki Piotra Dusburga²². Po raz ostatni jako ziemia wymieniona została w dokumencie mistrza Wenera von Orlsen (*hoc addito, quod tota terra Karsowitarum cum castro et territorio Memlensi praefatis ad terram Prussiae de cetero integraliter in perpetuum pertinebit*)²³. W kolejnych latach Karsowia nie pojawia się w źródłach. Mogło to być skutkiem całkowitego wyniszczenia tego obszaru przez Krzyżaków (zajmującego skrajne położenie i tym samym narażonego na ciągłe rejsy). Pod koniec XIV w. Karsowia jest wzmiankowana w relacjach zwiadowców krzyżackich. W sprawozdaniu z 1385 r. stwierdzono, że *Carsschowin* znajdował się w odległości półtorej mili od *Lawkawse* (Ławkowa)²⁴. Kolejne wymienione pustkowia, zwane *Karschowin*,

¹⁸ Za Toeppenem zamek Georgenburg w Jurborku lokalizowali m.in.: S. Zajączkowski, *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lwów 1925, s. 36; H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1–2, Wilno 1931–1932, s. 356; H. i G. Mortensen, *Die Biesiedlung des nordöstlichen Ostpreussen bis zum 17. Jahrhunderts*, Bd. II: *Die Wildnis im östlichen Preussen, ihr Zustand um 1400 und ihre Biesiedlung*, Leipzig 1938, s. 184; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk 1988, s. 179; Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika. Teutonų-Kryžiuočių ordinas ir Prūsijos užgrobimas. Senovės prūsų laisvės kova* (oprac. R. Batura), Vilnius 2005, s. 166, przyp. 2; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Historia Litwy. Od czasów najdawniejszych do 1795 r.*, Warszawa 2008, s. 68; M. Radoch, *Walki Zakonu Krzyżackiego o Żmudź od połowy XIII wieku do 1411 roku*, Olsztyn 2011, ss. 31–32 i 325.

¹⁹ *Preussische Urkundenbuch* (dalej: PUB), Bd. I, 2, Königsberg 1909, nr 39, s. 35. Dokumenty Mendoga zachowują pewną konsekwencję. Najpierw wymieniane są większe obszary, jak ziemi, następnie włości, a na końcu wsie.

²⁰ *Ibidem*, nr 533, s. 336.

²¹ H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, s. 78. Dokładne położenie Karsowii nie jest do końca ustalone. Przyjmuje się, że znajdowała się na południe od Twer i na wschód o rzeki Jura (tak J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Bd. 4, Königsberg 1830, s. 181, przyp. 4); między Jurą a Dubisą oraz włością Kroże. Na południu sięgała Niemna, gdzie w 1259 r. wybudowano zamek Georgenburg, zaś na początku XIV w. sięgała prawie do Kłajpedy (tak M. Toeppen, *Geographie von Preussen*, ss. 39–40). Karsowia jest kurońskim terytorium nad Niemnem (?) (tak H. i G. Mortensen, op. cit., ss. 183–201).

²² Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 231, 237 i 239.

²³ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. v. F. Bunge, Bd. 2, Dorpat 1855, s. 228.

²⁴ *Die Littauischen Wegeberichte*, SRP, Bd. 2, nr 9, s. 672.

odległe było o milę od zasiedlonego obszaru litewskiego²⁵. Warto zwrócić uwagę także na inną ziemię wymienioną w dokumencie donacyjnym Mendoga – *Kulene*. Według Łowmiańskiego, trudno ustalić jej położenie. Zdaniem uczonego, nie należy jej identyfikować z nadniemeńskim grodem *Colayne* (dziś Kalnėnai pod Jurborgiem), bowiem nie mogła ona znajdować się w granicach Karsowii. Łowmiański wskazuje, że leżała ona na zachód od Ławkowa, wciśnięta między tę włość, ewentualnie jeszcze między ziemię Ceclis i Karsowie. W XIII w. prawdopodobnie została obrócona w perzynę²⁶. Moim zdaniem koncepcja Łowmiańskiego w kwestii lokalizacji *Kulene* jest mało prawdopodobna, gdyż w rejonie wskazanym przez niego we wczesnym średniowieczu istniała pustka osadnicza. Brakuje na tym obszarze grodzisk z interesującego nas okresu. Najbardziej realne jest umiejscowienie zamku Kolajna (*Colayne*) w Jurborku, gdzie nad rzeczką Imsre (dopływ Mituwy) znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko²⁷. Ziemia *Kulene* znajdowała się w jego okolicy²⁸. Przypuszczam, że między obszarem Karsowii i Kolajna istniała znaczna pustka osadnicza, przez którą przepływała rzeka Święta – *Swantha*²⁹. Na północ od Jurborka położone jest bagno Dainiai, którego nazwa wskazuje na możliwość istnienia w tym miejscu także terenu kultowego³⁰. U Bałtów obszary *sacrum* znajdowały się na obszarach pogranicza plemiennego lub na kresach ziem i włości³¹. Nad Niemnem, w pobliżu miasteczka Jurbarkas, znajduje się wieś Kalnėnai, gdzie w 1376 r. wzniesio-

²⁵ Ibidem, nr 3, s. 667.

²⁶ H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, s. 97.

²⁷ G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius 1995, ss. 146–152.

²⁸ T. Baranauskas, *Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis*, Lietuvos Archeologija, 2003, t. 24, s. 65 i 82–83.

²⁹ Rzeka występuje w dokumencie Witolda z 1422 r., dotyczącym granic z Zakonem: *Incipiendo e fluvio dicto Swantha ubi intrat in fluvium magnum Niemen inferius Juremburg* – cyt. za: H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, s. 73.

³⁰ W języku litewskim i łotewskim daina oznacza pieśń. Znaczenie tego hydronimu przypuszczalnie możemy wiązać z „rytualnym tańcem ze śpiewem” – A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius 1981, s. 79.

³¹ Miejsca święte Prusowie umieszczali na obszarze pogranicza – R. Wenskus, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preussischen Mittelalter*, Sigmaringen 1986, ss. 299–316; J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. 2, z. 2, Malbork 2003; G. Białuński, *Pruskie związki terytorialno-osadnicze w dorzeczu środkowej Łyny w XIII wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 2004, nr 1(243), ss. 3–17; R. Klimek, *Próba ustalenia zasięgu „Terra Gunelauke” w świetle źródeł archeologicznych*, KMW, 2009, nr 1(263), ss. 79–87; idem, *Kamienie kultowe na ziemiach pruskich, w: Kamienie w historii, kulturze i religii*, pod red. R. Klimka i S. Szczepańskiego, Olsztyn 2010, ss. 62–109; idem, *Święte jeziora Prusów w świetle dokumentów źródłowych*, Pruthenia t. 6 (w druku); S. Szczepański, *Czy pruskie miejsca święte? Nazwy miejscowe i fizjograficzne z obszaru historycznej Pomezanii i obszarów sąsiednich w świetle dokumentów krzyżackich*, Pruthenia, 2010, t. 5, ss. 133–160.

Nazwy rzek typu Święta (od członu łot. *Svēt*, lit. *Švent*), potwierdzone w źródłach historycznych, występują na pograniczu żmudzko-kurońskim i żmudzko-semigalskim. Od zachodu są to: *Sventoji* (łot. *Sventāja*), *Šventupis*, *Švente* (łot. *Svēte*) i *Švitinys* (łot. *Svitene*).

ny został zamek Jurgenborg³². Walki o Kolajnę w latach 1290–1291 opisuje Dusburg. Nieudana próba jej zdobycia miała podobno miejsce w dniu św. Jerzego Męczennika (23 kwietnia 1290 r.)³³. Nie jest wykluczone, że data ta została zapamiętana przez Krzyżaków i uwzględniona podczas zakładania Jurgenborga, który później zwany był Georgenburgiem³⁴.

Z lokalizacją w roku 1259 warowni w Jurborgu nie zgadzają się: amerykański historyk William Urban oraz litewski archeolog Gintautas Zabiela. Według pierwszego z wymienionych Georgenburg nie mógł być wzniesiony w tym czasie nad Niemnem lecz gdzieś w północnej części Żmudzi³⁵. Zdaniem Zabieli śladów zamku należy poszukiwać na właściwym obszarze Karsowii, do której okolicy Jurborka nie należały. Jako miejsce najbardziej prawdopodobne podał grodzisko w Vilką Laukas, nad Jurą³⁶. Koncepcja jest bardziej realna niż powszechnie uznawana w literaturze, lecz nie zgadzam się z nią z kilku przyczyn. Otóż obszar ten znajdował się w pobliżu niezdojbytej wówczas Skalowii. Budowa zamku nad rzeką Jurą w 1259 r. nie była uzasadniona także pod względem militarnym – byłby on oddalony i osamotniony, bez zaplecza gospodarczego Zakonu. Poza tym podczas badań archeologicznych na grodzisku stwierdzono ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich oraz wczesnego średniowiecza, brak natomiast jednoznacznych wskazówek poświadczających wybudowanie warowni przez Zakon. W mojej ocenie zamek powinien znajdować się na obszarze Kurlandii, gdyż w chwili jego założenia był to obszar podlegający jurysdykcji mistrza inflanckiego. Należałoby jednak wziąć pod uwagę, że do Kurlandii należała wówczas także ziemia *Pilsaten* z zamkiem Memel, ziemia *Megowe* oraz *Duvzave*³⁷. W ich pobliżu, pod dzisiejszymi Szkudami (lit. Skuodas), w 1259 r. doszło do bitwy, podczas której wojska żmudzkie pokonały zakon inflancki³⁸. Wydawać się może, że mistrz inflancki powinien wyciągnąć z tej klęski wnioski i wzmocnić drogę biegnącą od Memla do zamków w Goldyndze (*Goldingen*)³⁹ i Rydze. Szlak, co potwierdza także opis z *Livländische Reimchronik*, prowadził wzdłuż brzegu

³² *Die Chronik Wigands von Marburg*, SRP, Bd. 2, 583.

³³ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 198.

³⁴ C. Hennenberger, *Grosse Landtafel von Preussen*, Königsberg 1576.

³⁵ W. Urban, *Locating the castle of St. George in Karšova (1259–1260)*, Lituanus, Volume 29, N° 1, 1983, p. 5–19.

³⁶ G. Zabiela, V. Vaitkevičius, *Archeologijos paminklų žvalgymas Žemaitijoje*, w: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius 1998, s. 488.

³⁷ Ziemia Megowe – okolice Palangi, zaś Duvzave znajdowała się między wybrzeżem Bałtyku a rzeką Świętą, patrz: H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, s. 58 oraz Mapa podziału politycznego krajów bałtyckich w epoce plemienną (XIII w.).

³⁸ *Livländische Reimchronik*, ss. 601–602.

³⁹ Obecna Kuldiga nad Widawą. Zamek wybudowano w 1240 r. – *Hermanii de Wartberge Chronicon Livoniae*, s. 35.

morskiego i zapewne w okolicy dzisiejszej Lipawy odbijał na wschód, biegnąc w pobliżu jeziora Durbe. Alternatywna trasa mogła odchodzić od morza za Palangą, aby następnie bieć wzdłuż rzeki Świętej, przez dzisiejsze Īmpiltis i Skuodas. W okolicy obecnych Priekuli (nad górnym biegiem Durby) drogi przypuszczalnie rozchodziły się, jedna prowadziła na północ do Goldyngi, natomiast druga przez *Amboten*⁴⁰, wzdłuż południowych kresów Kurlandii i Semigalii, do Rygi⁴¹. Inny wariant trasy odnotowany został w 1413 r. w zapiskach Gilberta de Lannoy: z Memla kierowano się plażą wzdłuż brzegu morskiego do Lipawy, następnie przez Goldyngę do Kandawy i stamtąd do Rygi⁴².

Jeśli wierzyć kronikarzom inflanckim, zamek nazywał się *Karschowen*, *Karsowe*. Określenie *Georgenburg (in monte sancti Georgii)* zostało użyte po raz pierwszy przez Piotra Dusburga. Najprawdopodobniej przekształcił on właściwą nazwę na *in terra Carsovie*, co mogłoby świadczyć o tym, że umocnienie znajdowało się w południowo-zachodniej części Żmudzi. Gdyby miał to być Jurbork, to kronikarz najprawdopodobniej odnotowałby, że zamek ulokowany został nad Niemnem. Położenie warowni nad tak ważną arterią komunikacyjną nie mogło przecież być niezauważone. Kolejny opis Dusburga w kronice świadczy jednak o tym, że zamek znajdował się w pobliżu rzeki Durbe, gdzie rozegrała się bitwa. Nie jest jednak wykluczone, że nazwa *Karschowen* pochodzi od Kurów⁴³, co mogłoby potwierdzać założenie zamku na tym obszarze. Należy dodać, że nazwa *Karschowen* pojawia się na całym obszarze ziem Bałtów i występuje nie tylko w odniesieniu do ziemi żmudzkiej⁴⁴. Biorąc pod uwagę opis zawarty w *Livländische Reimchronik*, powinniśmy więc poszukiwać zamku w okolicy górnego biegu rzeki Durbe, gdzie w 1260 r. doszło do bitwy. Po klęsce obrońcy opuścili warownię, udając się do Memla, co skłania do przypuszczenia, że odległość między miejscowościami nie była zbyt wielka.

Wśród przypuszczalnych miejsc, gdzie mógłby znajdować się zamek, zwłaszcza dwa zwróciły moją uwagę. Na północny wschód od miasteczka Durbe, w pobliżu wsi Vecpils, odnotowany został *Altenburg*⁴⁵. Niestety, w terenie nie

⁴⁰ Obecne Embüte w południowo-zachodniej Łotwie. Warownię w Amboten wystawiono w 1240 r. wraz z Goldyngą.

⁴¹ Przypuszczalnie droga przebiegała: od Amboten do przeprawy na Windawie w Lukas. Później wzdłuż rzek Vadakste i Ezere do zamku Dobelsberg. Następnie do warowni Tērvete i dalej wzdłuż rzeki Tērvete do Jegławy, a stamtąd do Rygi. Por. szlaki komunikacyjne na mapie: J. A. Zannoni-Rizzi, *Carte de la Pologne*, [N° 2], *Kurlandia y część Inflant Moskiewskich*, 1772.

⁴² M. Radoch, *Ziemie pruskie w oczach Gilberta de Lannoy*, KMW, 2005, nr 4(250), s. 480.

⁴³ Kurowie – (lit.) Kuršiai.

⁴⁴ Zob. np. Karschau w pobliżu Braniewa i koło Königsberga, PUB, Bd. I, 2, s. 204, 272, 472, por. też G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 57: *Carsow* (1317), *Karschawin* (1444), *Karschau* (1345).

⁴⁵ J. A. Zannoni-Rizzi, *Carte de la Pologne*, [N° 2], *Kurlandia y część Inflant Moskiewskich*, 1772.

udało mi się potwierdzić jego reliktyw. Niemniej jednak to położenie doskonale wkomponowane jest w średniowieczny układ sieci komunikacyjnej. *Altenburg* leżał na trasie Memel – rzeka Święta – Goldynga, a także w pobliżu szlaku z Lipawy przez *Amboten*, Skrundę i dalej w kierunku Rygi oraz z Lipawy przez Goldyngę i Kandawę. Słabą stroną tej lokalizacji jest odległość – dwa razy większa z *Altenburga* do Memla niż do Goldyngi, która także nie została zdobyta przez Żmudzinów i Kurów po klęsce Zakonu nad Durbe.

Druga propozycja to grodzisko w Ęmpiltis⁴⁶, położone w pobliżu rzeki Świętej⁴⁷. Miejsce to także znajduje się na szlaku komunikacyjnym: Memel – rzeka Święta – Goldynga. Obiekt w Ęmpiltis jest uważany za centrum ziemi kuronńskiej *Duvzave*⁴⁸. Jako zamek jest wymieniony w dokumencie biskupa Emunda z 1290 r. (*castellatura Ampilten*)⁴⁹. W świetle przeprowadzonych badań archeologicznych gród użytkowany był w XI–XIII w., co pozwala domniemywać, że w tym miejscu, przed założeniem *Ampilten*, mógł istnieć zamek Karszowen. Z moich obserwacji wynika, że obiekt ten, jak i jego bezpośrednie otoczenie, jest typowy dla założeń obronnych zakonu inflanckiego. W miejscowości tej istnieją relikty trzech innych grodzisk. Nie można więc wykluczyć, że jednym z nich jest umocnienie, jakie mogli założyć Żmudzini podczas jego oblęganias, o czym wspomina *Livländische Reimchronik*. W Ęmpiltis znajduje się także święte wzgórze z kamieniem ofiarnym⁵⁰, co mogło być przyczyną nazwania pobliskiego wyniesienia, na którym położony był zamek – *in monte sancti Georgii*. W pobliżu przepływa rzeka Święta, która prawdopodobnie miała w przeszłości znaczenie kultowe. Na mapie Zannoniego-Rizzi *Carte de la Pologne*, w miejscu, gdzie leży Ęmpiltis, zaznaczony jest *Ryszew*⁵¹. Nie wykluczam, że nazwa może być przekształceniem nazwy *Ka(ryszew)*. Grodzisko w Ęmpiltis jest położone w połowie drogi między zamkiem w Memlu a polem bitwy nad rzeką Durbe, co pozwala domniemywać o jego związkach z dawnym Georgenburgiem. W opisywanej okolicy nie ma innych obiektów archeologicznych, które można by było wiązać z założeniem obronnych Zakonu z połowy XIII w. Podsumowując, muszę stwierdzić, że nie jestem w stanie jednoznacznie określić, czy zamek znajdował się w Ęmpiltis,

⁴⁶ G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, ss. 192–193.

⁴⁷ Rzeka Święta wzmiankowana jest w dokumentach jako *Hilgedt* (1291), *Heiligena* (1328), *Heiligea* (1422) – H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, s. 57 i n. Nazywana była także *Heiligen-Aa* podobnie, jak *Aa Semigalska* (Musza), w pobliżu której dopatrywał się położenia Georgenburga Johannes Voigt.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 64.

⁴⁹ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. v. F. Bunge, Bd. 1, Dorpat 1853, s. 663.

⁵⁰ G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, s. 154.

⁵¹ J. A. Zannoni-Rizzi, *Carte de la Pologne*, [N° 2], *Kurlandia y część Inflant Moskiewskich*, 1772.

czy też koło Durbe. Z pewnością powstał gdzieś w południowo-zachodniej Kurlandii. Bezspornie należy jednak odrzucić koncepcję – uznawaną w literaturze przedmiotu za pewnik – o jego położeniu w Jurborku nad Niemnem.